

ЗАГУБЛЕНИЙ ЗАВОЙОВНИК

Чингісхан був тим, хто втілював усе на практиці.

Washington Post, 1989 рік

У 1937 році душа Чингісхана зникла з буддистського монастиря в Центральній Монголії, який лежить біля Ріки Місяця під чорними Шанхськими горами і в якому вірні лами захищали цю душу та століттями поклонялися її володареві. У 1930-х роках сталінські прихвосні стратили приблизно тридцять тисяч монголів у численних кампаніях проти їхньої культури та релігії. Війська плундрували монастир за монастирем, розстрілювали монахів, гвалтували монашок, нищили церковне начиння, грабували бібліотеки, спалювали рукописи та зносили храми. Стверджують, що хтось потай урятував утілення душі Чингісхана із Шанхського монастиря й прихопив на зберігання у столицю Улан-Батор, де воно потім і зникло.

Упродовж століть воїн-кочівник возив по горбистих трав'яних степах Внутрішньої Азії Бойове Знамено, яке називали *сулдом*: його робили з пасем шерсті найкращих жеребців, прив'язуючи такі пасма до держака під лезом списа. Стаючи табором, воїн всаджував Бойове Знамено в землю перед входом, щоб показати, хто він, і щоб воно було вічним захисником. Бойове Знамено завжди лишалося під Вічним Синім Небом, якому поклонялися монголи. Поки пасма шерсті розвіював і розгойдував майже постійний степовий бриз, вони наповнювалися силою вітру, неба та сонця, а знамено ставало провідником для цієї сили, передаючи її від природи до воїна. Вітер

поміж кінського волосся був джерелом мрій воїна й надихав його йти за своєю долею. Порухи та звання цього волосся на вітрі змушували кочівника постійно рухатися вперед, спокушали його покинути своє місце й шукати інше, щоб знайти краще пасовище, відкрити нові можливості та пригоди, стати творцем власної долі. Союз між чоловіком і Бойовим Знаменом став таким переплетеним, що казали, ніби після смерті чоловіка дух воїна вічно живе у цих жмутках кінського волосся. Поки воїн був живий, знамено з кінським волосом володіло його долею, а коли помирав, воно ставало його душею. Фізичне тіло швидко забирала природа, але душа й далі вічно жила в тих жмутах кінського волосся, щоб надихати майбутні покоління.

Чингісхан мав одне знамено з білих коней для мирного часу і ще одне, з чорних коней, — для проводу у війні. Біле знамено зникло дуже давно, але чорне збереглося як умістилище душі великого воїна. Протягом століть після смерті володаря монголи вшановували знамено, у якому перебувала його душа. У XVI столітті один із нащадків хана, лама Дзанабадзар, збудував монастир, щоб виставляти та зберігати знамено Чингісхана. У часи штормів і завірюх, вторгнень і громадянських війн понад тисячу монахів-жовтошопочників охороняли це велике знамено, але не змогли протистояти тоталітарній політиці XX століття. Монахів убили, а Бойове Знамено зникло.

Долю Чингісхана визначив не фатум, а він сам. Здавалося надзвичайно малоймовірним, що в нього колись буде достатньо коней, щоб створити Бойове Знамено, не кажучи вже про те, що хан зможе слідувати за ним повсюди. Хлопець, який став Чингісханом, виріс у світі надмірної племінної жорстокості, яка передбачала вбивства, викрадення й покріпачення. Упродовж дитинства він, син вигнанців, бачив, мабуть, заледве кілька сотень людей і не мав навіть формальної освіти. Перебуваючи в таких суворих умовах, Чингісхан вивчив у жахливих подробицях увесь спектр людських емоцій: жадобу, честолюбство та жорстокість. Ще в дитинстві він убив старшого напівбрата, потрапив у полон і рабство до ворожого клану, а потім зміг утекти від поневолювачів.

У таких жахливих умовах хлопець демонстрував інстинкт до виживання та самозбереження, але не подавав надій на ті досягнення,

яких одного дня здобув. Змалку він боявся собак і міг легко розплакатися. Молодший брат, сильніший за Чингісхана, був вправніший лучник і борець, а напівбрат командував майбутнім Великим Ханом і дражнив його. Однак саме із цих тяжких умов голоду, приниження, поневолення та рабства Чингісхан почав тривалий шлях нагору до влади. До того як досяг пубертату, Чингісхан уже поклав початок двом найважливішим стосункам у своєму житті. Він заприсягнув на вічну дружбу й вірність одному трохи старшому хлопцеві, який став його найближчим другом замолоду, але перетворився на найзатятішого ворога в дорослому житті, і знайшов дівчину, яку кохатиме довіку і яку зробить матір'ю імператорів. Здатність водночас дружити та ворогувати, якої Чингісхан набув у юні літа, пройшла через усе його життя й стала визначальною рисою характеру Великого Хана. Складні проблеми кохання та батьківства, зароджені під спільним покривалом чи в мерехтливому багатті родинного вогнища, потім вплинули на історію всього світу. Світ поглинули його особисті прагнення, бажання та страхи.

Рік за роком Чингісхан поступово перемагав усіх, хто був сильніший, поки не підкорив кожне плем'я на монгольських степах. У п'ятдесят років, коли більшість великих завойовників уже залишають дні своїх битв за спиною, Бойове Знамено Чингісхана виманювало його з віддаленої батьківщини, щоб протистояти арміям цивілізованих народів, які протягом століть пригноблювали й підкорювали кочові племена. Протягом решти років хан ішов за тим Бойовим Знаменом й одна за одною здобував перемоги в пустелі Гобі та на берегах Хуанхе в китайських царствах, у центральноазійських землях тюрків і персів, у горах Афганістану й на берегах Інду.

Унаслідок численних завоювань монгольська армія перетворювала війну в міжконтинентальний бій на багатьох фронтах, які простягалися на тисячі кілометрів. Чингісханові інноваційні техніки ведення бою зробили з важко озброєних лицарів середньовічної Європи вчорашній день: замість них з'явилася дисциплінована кіннота, що пересувалася злагодженими загонами. Хан не покладався на оборонні фортифікації, а натомість геніально використовував на полі бою швидкість та ефект несподіванки й так удосконалив техніку тримання облоги, що поклав край епосі обнесених мурами міст. Чингісхан навчив своїх людей не лише битися на неймовірних

відстанях, але й вести кампанії протягом років, десятиліть і, як потім виявилось, понад трьох поколінь постійної боротьби.

За двадцять п'ять років монгольська армія підкорила більше земель і народів, ніж римляни за чотири сотні років. Чингісхан разом із синами та онуками завоював найбільш густонаселені цивілізації XIII століття. Він завоював удвічі більше, ніж будь-яка інша історична постать — вимірюємо ми це загальною кількістю людей, які зазнали поразки, кількістю захоплених країн чи загальною площею загарбаних територій. Коні монгольських воїнів мочили копита у водах кожної ріки й озера від Тихого океану до Середземного моря. У час апогею монгольська імперія займала 11—12 млн км², що приблизно дорівнює площі Африканського континенту й значно перевищує площу Північної Америки, яка охоплює Сполучені Штати, Канаду, Мексику, Центральну Америку й острови Карибського моря. Ця імперія простягалася від сніжної тундри Сибіру до спекотних рівнин Індії, від рисових плантацій В'єтнаму до пшеничних полів Угорщини, від Кореї до Балкан. Більшість людства зараз живе у країнах, які монголи підкорили; завоювання Чингісхана на сучасній карті охоплюють тридцять країн, населення яких становить понад 3 мільярди людей. Найдивовижніший факт його досягнення полягає в тому, що все монгольське плем'я, яке було під його правлінням, налічувало приблизно мільйон осіб, що менше, ніж працівників у деяких сучасних корпораціях. Із цього мільйона він збирав армію, до якої належало не більш ніж сотня тисяч воїнів — така група могла комфортно розміститися на великому сучасному стадіоні.

Якщо говорити мовою американців, то досягнення Чингісхана можна уявити так, ніби Сполучені Штати не заснувала група освічених торговців чи багатих плантаторів, а один із неписьменних рабів, який суто завдяки силі особистості, харизмі та цілеспрямованості звільнив Америку від іноземного панування, об'єднав народ, створив алфавіт, написав конституцію, встановив загальну свободу віросповідання, винайшов нову систему ведення війни, пройшовся з армією від Канади до Бразилії та відкрив торговельні шляхи, створивши зону вільної торгівлі, яка простягалася цілими континентами. Масштаб досягнень Чингісхана на кожному рівні й із будь-якого погляду складно осягнути в уяві, тож вони потребують чималих ресурсів для наукового пояснення.

Поки кіннота Чингісхана протягом XIII століття здійснювала свої напади, він перекреслював межі світу. Це був архітектор, який працював не з камінням, а з державами. Чингісхан був незадоволений великою кількістю дрібних царств, тож об'єднав менші країни в більші. У Східній Європі монголи об'єднали десяток слов'янських князівств і міст в одну велику Руську державу. У Східній Азії протягом трьох поколінь вони створювали китайську державу, збираючи до купи залишки держави династії Сун на півдні із землями чжурчжені в Маньчжурії, з Тибетом на заході, з Тангутським царством, що прилягало до пустелі Гобі, та з уйгурськими землями Східного Туркестану. Розширюючи володіння, монголи створили такі країни, як Корея та Індія, що збереглися до нашого часу в приблизно тих самих кордонах, які встановили монгольські завойовники.

Імперія Чингісхана об'єднала багато цивілізацій довкола нього, і це заклало початок для нового світового порядку. У 1162 році, коли Чингісхан народився, Старий Світ утворювали багато регіональних цивілізацій, кожна з яких майже не знала нічого про будь-яку іншу цивілізацію, крім найближчих сусідів. Ніхто в Китаї не чув про Європу, і ніхто в Європі не чув про Китай; як відомо, ніхто до того не подорожував між ними. У 1227 році, коли Чингісхан помер, вони були об'єднані дипломатичними та комерційними контактами, які досі лишаються нерозривними.

Зламавши феодальну систему аристократичних привілеїв і походження, Чингісхан створив нову й унікальну систему, яка ґрунтувалася на особистих заслугах, відданості та досягненнях. З роз'єднаних і млявих торгових міст уздовж Великого шовкового шляху він зробив найбільшу в історію зону вільної торгівлі. Великий Хан знизив для всіх податки, скасувавши їх для лікарів, учителів, священнослужителів та шкіл. Він започаткував регулярний перепис і створив першу міжнародну поштову систему. Його імперія не нагромаджувала багатства та скарби, а натомість він розподіляв між багатьма людьми здобуте в боях майно, щоб воно могло знову потрапити в комерційний обіг. Чингісхан створив міжнародне право й визнавав абсолютне верховенство закону Вічного Синього Неба над усіма людьми. Тоді коли більшість правителів вважали, що вони вище від закону, Чингісхан сповідував ідею, що правителі повинні дотримуватися законів так само, як і найнижчі пастухи. У межах власної імперії він

гарантував свободу віросповідання, однак вимагав абсолютної покори від усіх завойованих підданих незалежно від релігії. Він просував ідею верховенства права й заборонив тортури, але проводив великі кампанії з пошуку та страти злодіїв, які здійснювали набіги, і розбійників, які вбивали людей. Чингісхан не брав у полон, а натомість заснував новий натовді інститут дипломатичного імунітету для всіх послів і посланників, включно з представниками ворожих держав, з якими воював.

Чингісхан залишив своїй імперії таке міцне підґрунтя, що її підйом тривав ще 150 років. А тоді протягом століть після розпаду імперії його нащадки правили багатьма меншими імперіями й великими країнами: від Русі, Туреччини та Індії до Китаю та Персії. Вони мали багато різних титулів, зокрема хан, імператор, султан, король, шах, емір і далай-лама. Залишки його імперії залишалися під правлінням його нащадків протягом семи століть. Деякі з них, яких називали моголами, правили в Індії до 1857 року, поки британці не прогнали імператора Багадур Шаха II й не відтяли голови двом його синам та онукові. Останній нащадок Чингісхана, який мав владу, емір Бухари Алім Хан, правив в Узбекистані до 1920 року, поки його не скинула хвиля радянської революції, яка тоді щораз сильніше тиснула на країну.

Історія прирікала більшість завойовників на жалюгідну й передчасну смерть. Александр Македонський помер у тридцять три роки за загадкових обставин у Вавилоні, тоді як послідовники вирізали його родину й розділили його землі. Друзі-патриції та колишні союзники Юлія Цезаря закололи його в залі Римського Сенату. Наполеон, самотній та озлоблений після того, як втратив усі завоювання, зустрів смерть як в'язень на одному з найвіддаленіших і найменш досяжних островів планети. Однак Чингісхан відійшов у той світ приблизно в сімдесят років на ліжку у своєму таборі серед люблячої родини, вірних друзів і відданих солдатів, які за його командою були готові ризикувати власним життям. Чингісхан помер — або, як кажуть монголи, які гидують згадувати смерть чи хворобу, «зійшов на небеса» — улітку 1227 року під час походу проти тангутів уздовж верхньої течії Хуанхе. Протягом років після його смерті таємничість щодо її причини породжувала спекуляції, а пізніше легенди, які під

покровом часу часто здавалися історичними фактами. Плано Карпіні, перший європейський посланник до монголів, писав, що Чингісхан помер після удару блискавки. Марко Поло, який багато подорожував Монгольською імперією під час правління онука Чингісхана Хубілая, писав, що Чингісхана згубила рана від стріли, що вцілила йому в коліно. Дехто стверджував, що хана отруїли невідомі вороги. Ще одне джерело припускало, що його вбило магічне заклинання тангутського короля, з яким Чингісхан воював. Одна з історій, яку поширювали його наклепники, запевняла, що полонена тангутська королева вставила хитромудрий пристрій у вагіну, тож, коли Чингісхан кохався з нею, цей пристрій відірвав його статеві органи й хан помер у страшенних муках.

На відміну від багатьох історій про його кончину, смерть хана в кочівницькому *сери*, як монголи називають юрту, фактично подібна до історії про його народження, і це засвідчує, як успішно Чингісхан зміг зберегти традиційний спосіб життя свого народу; однак іронія полягає в тому, що, зберігаючи традиційний спосіб життя, він змінив людське суспільство. Солдати Чингісхана відвезли тіло полеглого хана на батьківщину, у Монголію, де його таємно поховали. Послідовники поховали його анонімно на рідній землі без жодного мавзолею, храму, піраміди чи бодай невеликого надгробного каменя, щоб знати, де спочиває хан. За монгольськими віруваннями, тіло мерця має перебувати у спокої і йому не потрібен монумент, адже в померлому вже немає душі — вона й далі жила в Бойовому Знамені. Під час поховання Чингісхан тихо зник у безмежному ландшафті Монголії, звідки й з'явився. Місце останнього спочинку залишилося невідомим, але, не маючи перевіреної інформації, люди вільно вигадували історії з багатьма драматичними поворотами. Часто можна почути історію про те, що солдати його похоронної процесії вбивали кожну людину чи тварину, яку зустрічали на шляху під час сорокаденної подорожі; подекуть, що після таємного поховання вісім сотень вершників багато разів проїхалися по тій місцевості, щоб не було видно місця, де розташована могила. А тоді, як ідеться в таких вигаданих історіях, тих вершників теж убивали — це робив інший загін солдатів, щоб вони не могли нікому розповісти про місце поховання; а тоді й ті солдати гинули від рук ще іншого загону воїнів.

Після таємного поховання Чингісхана воїни перекрили цілу територію площею в сотні квадратних кілометрів. Ніхто не міг туди заїхати, крім родичів хана та спеціально навчених воїнів, які мали вбивати всіх, хто намагався туди потрапити. Приблизно вісімсот років ця територія, *Іх Хоріл*, тобто Велике Табу, глибоко в серці Азії лишалася закритою. Здавалося, що всі секрети імперії Чингісхана були замкнені всередині його таємничої батьківщини. Протягом тривалого часу після падіння Монгольської імперії та вторгнень у частини Монголії чужоземних загарбників монголи нікому не дозволяли заходити на сакральну землю їхнього предка. Хоч монголи потім навернулися в буддизм, його наступники не дозволяли священнослужителям збудувати святилище, монастир чи меморіал, щоб позначити місце Чингісханового поховання.

У ХХ столітті радянська влада суворо його охороняла, щоб територія, де народився Чингісхан, не стала символічним місцем для націоналістів. Радянська влада не називала його Великим Табу й не використовувала жодної історичної назви, що могло б вказувати на зв'язок із Чингісханом, а натомість нарекла його бюрократичному — Надзвичайно забороненою зоною. Адміністративно вони відділили її від сусідньої провінції й підпорядкували її прямому керівництву центрального уряду, який, своєю чергою, перебував під пильним контролем Москви. Радянська влада ще більше закрила до неї доступ, оточивши мільйон гектарів Надзвичайно забороненої зони аналогічною за розміром Забороненою зоною. У комуністичний час уряд не будував ні доріг, ні мостів, щоб ніхто не міг пересуватися в цій зоні. Радянська влада утримувала між Забороненою зоною та монгольською столицею Улан-Батором потужну військово-повітряну базу з Міґами та, цілком ймовірно, сховищем ядерної зброї. В'їзд у Заборонену зону блокувала велика радянська танкова база, яку СРСР використовував для артилерійських навчань і танкових маневрів.

Монголи не зробили технологічних проривів, не заснували релігій, написали лише кілька книжок та драматичних творів і не дали світу нових сільськогосподарських культур чи методів обробітку землі. Їхні ремісники не вмели ткати одяг, топити метал і навіть пекти хліб. Вони не виготовляли ні порцеляни, ні гончарських виробів,